

ső elismertségét a professzorok presztízse, és nem a hallgatóság biztosítja.

Egyetemet küzdeni tudó és akaró hallgatókkal lehet csak alakítani, mondhatnám ötödszörré.

Hatodszor, ha a mezőny bármi ok miatt szétszakad, a hallgatókat két csoportra kell bontani, és a tanulni nem vágyókat újtukra kell engedni. Hibás az oktató stratégiája, ha ebben az esetben a tudás megszerzésére törekvő hallgatóságot tételez fel. A francia első ciklusbeli felsőfokú képzés például nem engedi meg az első két évben a bukást; eltanácsolják azt, aki nem teljesít.

Zárszó

Egyetemeink jelentős része a porosz oktatási rendben szerzett nemcsak európai, hanem világszerte elismert rangot. A lazítási törekvések amerikanizálják az egyetemi oktatást, noha tudott dolog, hogy Amerikában nemcsak az érdekes, hogy diplomája van valakinek, hanem az is, hogy melyik egyetemen szerezte. Igaz, ott érvényesül az is, aki diplomát nem, csupán megfelelő tudást tud

felmutatni. Ám nincs értelme áldoznunk arra, hogy valaki egyetemi polgárként úgy töltsön el éveket egy intézményben, hogy nem is hiszi: a professzoraitól tanulni is lehet, s azt reméli, hogy az egyetem tudás nélkül is papírt állít ki számára, és az érni is fog majd valamit. Ide vezet a rosszul értelmezett demokrácia, a kritikátlan hallgatói beleszólás lehetővé tétele, amely azt is sugallni szeretné, hogy ez az európaiság felé vezető út.

Szerencsétlen és álszent elvtelenség az oktatásban az alulról jövő igényeket kiszolgálni! Az oktatáshoz egyéniségek kellenek, a művelődéspolitikának pedig védenie kell ezeknek az egyéniségeknek a tekintélyét. Ez volt az európaiság biztosítéka eddig, és ez lesz a jövőben is.

Holnapy Dezső

Jegyzet

(1) FARKAS MIKLÓS: *Matematika a mérnökképzésben*. Magyar Tudomány, 1988. február, 107–111. old.

(2) ANDRÁSFALVY B.: *Nevelés az érzelmi kultúra szolgálatában*. Jel, 1992. 1. sz., 3–6. old.

Kipányvázott lótuuszok vára

Ismerősség és szimbólum Ady Endre költészetében (1906–1909)

Az Ady-lírával való foglalatosság könnyen vezethet ahhoz a tapasztalathoz, hogy a szövegek és a hozzájuk kapcsolódó értelmezések sokkal inkább kész válaszokat, rögzített vonatkoztatási pontokat, sémákat és bejáratott olvasási stratégiákat kínálnak, mintsem kérdéseket, esetleg bizonytalanságokat.

A mai olvasónak az Ady-lírával – különösen az Új versektől a Szeretném, ha szeretnének kötetig tartó időszak verseivel – kapcsolatos, az előbbivel összefüggő másik fontos tapasztalata valószínűleg az, hogy ez a líra végtelenül ismerős számára; szinte oly mértékig, hogy az „idegen” és a „saját” kategóriái mintegy felfüggesztődnek, zárójelbe tevődnek általa.

Ez az ismerősség minden bizonnyal azt is jelenti, hogy a mai líraolvasó olyan meghatározó és egyben reflektálatlan módon épült be, ami nagyon nehezíti a kérdésirányok megváltoztatását – a nem ismerős válaszok elnyerését.

Az ismerősség tapasztalata a már-halottság érzetén alapul, ahogyan a már-halott önmagát változatlan formában kínálja fel újra. Az identikus ismétlődésnek ez az olvasásbeli tapasztalata párhuzamba állítható a versszövegekben gyakori refrénszerű ismétlődésekkel, amelyeket – különö-

sen, hogy olvasásukkor nem kerülhető el *Karinty* híres paródiájának felidéződése (1) – nehéz nem ironikusan, sőt paródiának tekintve olvasni. Ezekben az esetekben az identikus ismétlésből eredő ismerőség saját végpontjához, s az olvasó túlrőképpességének határáig ér el, s talán felszámolhatja önmagát.

Az ismerőség a szó köznapi értelmében általában felületes viszonyra utal, az ismerősökkel fecseghetünk – a heideggeri értelemben is (2) –, de kérdéseink igazából nincsenek. Az ismerőségnek az identikus ismétlődéssel való kapcsolatára jó példa lehet az angol nyelv köszöntő/ismerkedő formulája, amely ugyan kérdő formájú, de a rá adandó „válasz” ugyanaz a kifejezés: how do you do. Az ismerősökkel jól bevált, repetitív és változatlan kommunikációs formákban érintkezünk, s ez elsősorban kényelmessége miatt kifizetődő. Ahhoz, hogy az ismerősből például barát legyen, valami olyanak kell történnie, ami ettől a jól bevált érintkezési sémától eltér, de még ilyenkor is gyakran hajlunk arra, hogy ezt a változást kivételnek tekintsük, és visszatérjünk a korábbi megszokott állapothoz.

Az ismerősökkel való kapcsolatban az ismétlés tehát ugyanannak ugyanolyan-ként való újrafelismerését teszi lehetővé, az erőfeszítésmentes érintetlenség garanciáját nyújtja, s annak jeleként működik. Az Ady-líra olvasásának ezt a tapasztalatát ugyanakkor nem írhatjuk kizárólagosan a recepció problémaeltüntető és sokszor ideologikus tendenciáinak az olvasóra gyakorolt hatása rovására. Ha az ismerőség állapotának fenntartása a két fél együttes tevékenységében valósul meg, ezzel azt is feltételezzük, hogy a szövegek „írják elő” valamilyen módon azt, hogy így olvassuk őket; ismerősként szólítanak meg.

Az ismerőség olvasási alakzatnak is tekinthető, mely a korai Ady-recepcióban is megjelenik, s összefüggésben áll az alanyi líra Adyhoz kapcsolt közösségi/képviselési vonatkozásaival. „A mi emberiségünk minden örvényét (...) a mi életünknek hét sebből vérzését, ezt először és kiválóan Ady Endre költészete hozta meg nekünk. Éppen mert nem egy felemelő élet, melyet

példaként állíthatnánk magunk elé...” – írja például *Fenyő Miksa* 1909-ben. (3) Az Ady-költészet beszélője az ehhez hasonló írásokban az olvasó számára nem mint „te” jelenik meg, hanem mint a „mi”-n, a többes szám első személyen alapuló narratíva része, ahol az olvasó és a beszélő „én” is csak a „mi” felől nyer értelmet. Az Ady-líra beszélőjének fő érdemévé itt az válik, hogy másokat juttat magán keresztül hanghoz, másokért szól, s ezáltal ők a közös „mi”-n keresztül felismerhetik és egyben megszüntethetik benne magukat, elfedve mind a saját, mind a másik idegenségét.

Ez a mechanizmus nagyon sok hasonlóságot mutat a szimbólumnak (4) azzal a leírásával, amellyel Gadamer *A szép aktualitása* című tanulmányában találkozhatunk. Itt „a szimbólum nem más, mint önmagunk újrafelismerésének lehetősége”. Gadamer a szimbólum szó történetéből indul ki, és a következőket írja: „[A szimbólum] eredetileg technikai értelmű görög szó volt, s az emlékeztető cserépdarabot jelentette. A vendéglátó úgynevezett »tessera hospitalis«-t adott a vendégnek, vagyis kettétört egy cserepet, az egyik felét megtartotta, a másikat pedig a vendégnek adta, hogy ha harminc vagy ötven év múlva annak egy leszármazottja a házába érkezik, akkor a két töredék összeillesztésével felismerjék egymást.” (5)

A tessera hospitalis tehát garantálja, hogy akit a vendéglátó házába fogad, az nem idegen, odaillik. Bizonyíték és jel egyben, amely rögzít, megköt és kényszerít is, azért, hogy a felmerülő kételyeket és a csalástól való félelmet megszüntesse, hogy az idegenséget egy csapásra és erőfeszítés nélkül újrafelismerett ismerőséggé tegye. De a gyanakvás, amelynek eloszlására a tessera hospitalis hivatott, és amely éppen a tessera hospitalis szükségességéből táplálkozik, továbbra is megmarad, hiszen arra nincs garancia, hogy a cserépdarab valóban annál van, akit illet. Így viszont az, amit Gadamer a következő részletben ír – „...a szimbólum az, amiről valamit újra felismerünk, ahogy a vendéglátó a tessera hospitalis-ról újra felismeri a vendéget. (...) Az újrafelismerések sora

nem találkozások sorozata: az újrafelismerés azt jelenti, hogy valamit akként ismerünk fel, amiként már ismerjük. (...) Az újrafelismerés meglátja a mulandóban a maradandót” (6) –, éppen nem összekapcsolja a cserépdarabot és tulajdonosát(?), hanem végérvényesen elszakítja őket egymástól. A cserépdarab és felmutatója közötti kapcsolat soha nem tisztázható megnyugtatóan. Gadamer leírásából eljuthatunk az organikus alapokon álló szimbólumdefiníció önfelszámolásához, (7) hiszen a „maradandó” (az, hogy vannak vendégek) ebben az értelemben mindig csak egyes események (valaki felmutatja a cserépdarabot) függvényeként érzékelhető, de ez nem vonatkozik magukra az egyes eseményekre; azokról nem derülhet ki, hogy valóban kapcsolatban állnak-e a „maradandóval”. „Valamit akként ismerünk fel, amiként már ismerjük”, vagyis a vendégség intézményét/absztrakcióját mint önmagát az adott vendégben újrafelismerjük, ennek jele és garanciája a cserépdarab, de annak már nem, hogy felmutatója valóban vendég-e. Azaz a „maradandót” az illetéktelen, a betolakodó is (újra)felismerhetővé teheti, s ezzel a belátással együtt jár a szimbolizált (a vendégség) és a szimbolizáló (a cserépdarab) közötti szerves összefüggés illuzórikus voltának belátása is.

Gadamer e tanulmánya végén az ismerősséget is említi, mégpedig a giccsel, az antiművészettel kapcsolatban: „...az ilyen találkozásban azt élvezzük, hogy nem felforgat, hanem a maga lagymatag módján igazol bennünket.” Ennél a pontnál azonban, visszacsatolva az eddig elmondottakhoz, emlékeznünk kell arra, amit az előbb a másik fél szempontjából említettem: hogy az ismerősség – vagy akár a giccs – a két fél tevékenységének együttesen köszönhető; az olvasás módjának függvénye is, hogy valami ismerősnek bizonyul-e, illetve az, ami esetünkben talán fontosabb, hogy ennek az ismerősségnek a megnyugtató volta megkérdőjeleződik-e. Ha a szimbolikusság működési elve az ismerősség képzetén alapul, ez nem feltétlenül eredményez anti-művészetet; ahogy a

„vendégség” műfaja is működik a beleépített kételyekkel együtt, sőt, talán éppen ezeknek tudatosítása hathat rá pezsdítően.

Az Adyról írt korai kritikák számos helyén az olvasói ráismerés/újrafelismerés-élmény összefonódik a lélek (8) képzetével. Egyfajta „lélektől lélekig” viszony alakul ki a beszélő és olvasók között. (9) Emellett ezen elgondolás szerint „Ady költészetében az ember teljesen benne van. Közte és költészete között nincsenek distanciák.” (10) A lélek tehát egyrészt átmenetet és egyesülést – „lelki közösséget” – biztosított olvasók és beszélő között, másrészt pedig az „én” egészét jelentette. (11) A lélek ugyanakkor mint szimbolizált is az egyik legfontosabb eleme Ady költészetének. A lélek e hármas aspektusát, ami tulajdonképpen megfeleltethető a szimbólum szerkezeti tagolása hármasságának – szimbolizáló (szinekdochikus – az „én” egészére vonatkozik), szimbolizált (metaforikus – a lélek mint vár stb.), szimbolikus viszony (metonimikus, érintkezésen alapuló – olvasók és beszélő között) –, világítja meg Ady következő mondata az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című írásából, amelynek gondolatmenetem szempontjából nem elhanyagolható momentuma a többes szám első személy: „Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk lelkünkkel valamit a lelkünkől, ami olyan, mint a lelkünk?” (12) Ebben a mondatban a „lelkünk” nyújtja a biztosnak látszó kiindulási alapot, amelyhez képest meghatározódik az, ami „olyan mint”, az, ami része, és az, ami tevékenységének eredménye, ami egyszerre „olyan mint”, és rész is. A „lelkünk” tehát egyfelől körben forog saját megvalósulási módjaiban, másfelől mégis eredményre vezet. A szimbolizmus két gyakori értelmezését láthatjuk viszont ennek a mondatnak az olvasásakor, amelyeket *Paul de Man* egy korai írásában *Baudelaire*-, illetve *Mallarmé*-féle szimbolizmusnak nevez. (13) Az egyik szerint a szimbólum az egységet teremtő azonosításon alapszik, a másik szerint pedig a valamivé való változás folyamatán, amelynek végpontja a tudottan elérhetetlen, de vágyott egység.

Ha ezt az ismerősség kérdésére akarjuk vonatkoztatni, Ady egy másik mondatához fordulhatunk, *A belgák* című cikkéből: „...utakat kell nyitni az emberiségnek abból, amit ismerünk, ahhoz, amit nem ismerünk.” (14) A kérdés most az, hogy vajon mi lehet a fenti összefüggésben az ismert és mi a nem ismert. A korai Ady-lírában, úgy látszik, hogy a „lelkem” mint szimbolizált az ismert, s az őt szimbolizáló elemek az ismeretlenek, a titokzatosak, a valahová elvezetők. (A későbbi korszakban, *A Magunk szerelme* kötet *Száz hűségű hűség* című versében például, ez az elképzelés megváltozik, tematizálódik a „lelkem” sokfélesége, átlátszatlansága.) (15) Ugyanakkor viszont a „lelkem” megjelenítődése csak az őt magukba foglaló szimbólumokon keresztül lehetséges, vagyis az ismertet csak is az ismeretlen láttathatja. A metonimikus, valamiből valamibe építkezés biztos kiindulópontja ezzel megkérdőjeleződik, hiszen ha az ismeretlent csak a már ismertből érjük el, ezzel az is együtt jár, hogy az ismert is csak az ismeretlenhez képest ismert, vagyis hogy ennek a folyamatnak sem kezdő-, sem végpontja nem képzelhető el, mindig van még egy megelőző ismert és még egy következő ismeretlen, ami az adott szimbólum elrendeződésének pillanatnyi metaforikus egyensúlyát felborítja.

Az említett mondatban és a „lelkem”-ről szóló versekben is van még egy szereplő, akiről még nem esett szó: a grammatikai birtokos, akié a „lelkem”, a „mi”, illetve a versekben az „én”. Ez a probléma ezért is tűnik aktuálisnak, mert *Kenyeres Zoltán* új könyvében bevezeti a „lélekbeszéd” terminust, amely éppen a grammatikai birtokost iktatja ki a képből, egybe mosva ezzel a „lelkem”-et és az „én”-t. Kenyeres Zoltán szerint a lélek „Ady verseiben metaforikusan szerepelt, és a szubjektum egészére vonatkozott, érzéseivel, tapasztalataival és gondolataival együtt”, illetve: „Az a lírai beszédmód, amelynek Adynál a konkrét megnyilatkozásait, ropant gazdagságát és sokféleségét egyetlen gyűjtőnévbe összefoglalva lélekbeszédnek nevezhetjük (...) differenciálatlan lelki-tudati reflektáláson alapul.” (16)

A „lélekbeszéd” terminus a harmadik szereplő kiiktatásával a megszólalás lehetőségét juttatja a léleknek, azaz a mérleg nyelvével egyértelműen a metaforikus szerkezet, „én” és „lelkem” azonosítása felé billenti. Az „én” és a „lelkem” közötti tisztázatlan viszony ezt az egyszerűsítést azonban nem engedi meg, hiszen a „lelkem” egyrészt az „én”-nel szinekdochikus és metonimikus viszonyban is áll, másrészt mint beszélő soha nem jelenik meg; már maga a birtokos személyjellel ellátott alak, amely alany- és tárgyesetben egyaránt használható, a birtokostól való függőségére utal. A „lelkem” grammatikai alanyként leggyakrabban harmadik személyű, esetenként pedig – megszólításokban – második személyű pozícióban szerepel. Az „én” pedig azokban a versekben, ahol az egész vers témája a „lelkem” szimbolikus megjelenítése, közvetlenül általában nem jelenik meg, csak mint grammatikai birtokos, a „lelkem”-ről beszélő odaértett logikai alany. Azokban a versekben pedig, ahol közvetlenül van jelen (mint például *A fehér lótszokban*: „S én érzem, hogy lelkem virágzik”, vagy: „Saját lelkemből fölcibállak” – *Hiába kísértesz hófehéren*) – ahol tehát a beszélő önmagát mint „én”-t nyelviileg is, tematizáltan is szituálja – még hangsúlyosabb „lelkem” és „én” grammatikai elválasztottsága, s az „én”-nek az a képessége, hogy a „lelkem” állapotát leírhasa. A „lelkem” tehát az „én” számára ebben a korszakban irányítható és leírható, gyakran mint külön „hely” mutatkozik meg, ahol az „én” „nincs jelen”: „S égtek lelkemben kis rőzse-dalok: / Füstösek, furcsák, búsak, bíborak, / Arról, hogy meghalok” – *Párisban járt az ősz*; esetenként zeugmatikus szerkezetekben: „Befődte lelkemet és Párist / Muzsikás, halk, szomoru este” – *Este a Bois-ban*; „Táncolnak lelkemben s a máglyán / A sugarak, a napsugarak” – *Egy párisi hajnalon*.

Az ezekből a grammatikai megfigyelésekből levonható konzekvenciák több irányban messzire vezethetnek: egyrészt megkérdőjeleződik az a nézet, amely szerint Ady minden verse közvetlenül, és reflektálatlanul az „én”-ről szól, (17) esetenként szerepnek álcázott formában, másrészt pedig az a Babits

(18) által kifejtett és máig ható (19) gondolat, mely szerint Ady az „én”-re vonatkozó szimbólumaiból olyan egységes rendszer épül fel, amelynek „szótára” (ami szintén az azonosításon mint műveleten alapul) elkészíthető; megkérdőjeleződik, hiszen a „lelkem”-re vonatkozó különféle képzetek inkább szétrobantják, mint megerősítik a „lelkem” egységét. A túl sokszori előfordulás, ismétlődés az egyes előfordulások közötti kapcsolatokat

beláthatatlanná teszi, s így a biztos alapnak tűnő „lelkem”, minél több kontextusban fordul elő, annál kevésbé önazonos, és annál jobban elveszíti ismerőségét. Hasonló a helyzet Ady híres visszatérő jelzőivel, például a „csókos”-sal. Minél több dolog lesz „csókos”, (20) annál inkább elválik a jelző a jelzett szótól, az adott kontextusban

mint idegen test működik, s egyre inkább szétbomlasztja azt. Ez a fajta jelentésvesztés metonimikusan terjed, s végül valóban az egyes szimbólumok, trópusok önazonos jelentésképző erejéről szóló koncepció tűnhet az egyetlen megoldásnak, amelyet azonban újra és újra aláásnak az újabb és újabb kontextusok. A kitágító építkezés helyett tehát beszélhetünk inkább kitágító megsemmisülésről, jelentésvesztésről (21) – vagy, gadameri fogalmakkal – az adott vendég vendégváltatást illető kételyes folyamatos előtűremkedéséről és elnyomásáról, amelynek eredményeként végül valakit vendégként ismer fel valaki más. A „lelkem”-ről szóló versek esetében mindez úgy valósul meg, hogy az „én” folyamatosan leplezni akarja, hogy a szimbólumképzés folyamatát nem láthatja át, mivel az nem rajta áll, hanem az olvasón. Ezért teszi a retorika révén az olvasó feladatává a szimbólum megalkotását, azét a szimbólumét, amelynek segítségével „én” és „lelkem” egy egységként látható. Ez a folyamat azonban le is leplezi önmagát az olvasás során, hiszen amennyire igénye az „én”-nek a szöveg

megkomponáltsága feletti uralom, a nyelveje legalább ennyire ennek ellenében hat.

Az olvasó szerepét líraolvasás esetében elgondolhatjuk úgy, mint az általa megszólaltatott „én”-nek való hangadást. (22) Ez azonban semmiképpen sem önkényes tevékenység, hanem a vers „én”-jének együttműködésére, utasításaira támaszkodik. Ha az olvasás a „lelkem”-et egyszerűen azonosítja az „én”-nel, figyelmen kívül hagy egy olyan megkü-

lönbötetést, amely minden versben, ahol a „lelkem” előfordul, már magából a szó alakjából következően grammatikailag megvalósul; ilyenkor valóban csak az ismerőség olvasási alakzata működhet, amelynek értelmében az olvasó a „lelkem”-et „én”-ként ismeri fel, áldozatul esve a szöveg cselvétének, ahogyan az a bevett stratégiákra

apellálva ismerősként szólít meg. Az „én” és a „lelkem” elválasztottságának tudata viszont rést nyithat az ismerőség biztonságán, s új olvasatok felé mutathat utat. (23) Célszerűnek látszik ez utóbbi érdekében azt megvizsgálni, hogy azok a versek, amelyek a „lelkem” legismertebb szimbólumait tartalmazzák, milyen szerepet kínálnak az olvasónak.

A *Lelkek a pányván* az a vers, amelynek alapján Horváth János elsőként elemzi Ady szimbolizmusát: „S mi lett a kifejezendővel, a lélekkel? Belemegy a konkrét valósággá élesztett képbe, sőt vele teljesen azonosítatik... A metaforát sem az olvasó, sem a költő nem veszi betűszerinti igazságnak, csak a kifejezés egy eszközének. (...) De ennél a képes beszédnél (...) a költő úgy viselkedik, mintha maga betű szerint hinné s velünk is el akarná hitetni, amit képes beszéde állít. Ez már nem metafora, hanem symbolum.” (24) Vagyis, ezen értelmezés szerint a szimbólum segítségével az „én” éppen a „lelkem” figuratív jellegét akarná feledtetni az olvasóval. Oly módon, hogy megsokszorozza a figuratív láncolatot, hogy a követke-

Lelkek a pányván

*Kipányvázták a lelkemet,
Mert ficánkolt csikói tűzben,
Mert hiába korbácsoltam,
Hiába űztem, hiába űztem.*

*Ha láttok a magyar Mezőn
Véres, tajtékos, pányvás ménét:
Vágjátok el a kötelét,
Mert lélek az, bús magyar lélek.*

ző elemhez képest a szimbolizált „lelkem” valóságosnak tűnjön. Az olvasó tehát a figuráció fiktivitásának lepezésében kell, hogy együtműködjön az „én”-nel.

Grammatikailag ugyanakkor a versen különféle nyelvtani személyek kínálkoznak az olvasó számára: az első mondat többes szám harmadik személye („kipányválták a lelkeket”) a második versszak többes szám második személye („Ha láttok...”), és esetleg a címbeli többes szám harmadik személy („lelkek a pányván”). A „lelkem” ebbe az utóbbi csoportba tartozik, s vele szemben határozódik meg az előbbi kettő: a „kipányvázók”, akik konkrétan befolyásolták létmódját, és a „ti”, akik potenciálisan befolyásolhatják. Az „én” viszont semmiféle hatással nem lehet a „lelkem”-re, azon kívül, hogy konstatálja annak jelenbeli állapotát. A „kipányválták a lelkeket” megállapítást az első versszakban három magyarázat követi, amelyek közül egy a „lelkem” tevékenységére vonatkozik („mert ficánkolt csikói tűzben”) kettő pedig az „én”-ére („Mert hiába korbácsoltam, / Hiába üztém, hiába üztém”). Ezek a magyarázatok nem egyértelműek; leegyszerűsítve fogalmazva: nem derül ki a korbácsolás és az üzés célja, hogy vajon a „ficánkolás” megakadályozására, vagy a „pányvázók” előli menekülés sebességének fokozására irányult. De mindkét esetben világos az, hogy az „én” kisebb mértékben hathat a „lelkem”-re, mint a másik két megnevezett csoport. Az „én”-nél csak a „lelkem” tehetetlenebb, jelen állapotában, de ez külső kényszer hatása; a múltban „ficánkolt csikói tűzben”. Szélsőségesen értelmezve a helyzetet, azt is mondhatnánk, hogy a „lelkem” elmenekült az őt korbácsoló „én” elől, aki nem érte utol. A „Ha láttok a magyar Mezőn / Véres, tajtékos, pányvás ménet:” sorokban a „mén” három tulajdonsága sorolódik fel, amelyek közül kettő („véres”, „tajtékos”) az „én” („korbácsolás” és „üzés”), egy pedig az „ők” („pányvás”) múltbeli tevékenységének következménye. A felszólítás tehát egyértelművé teszi, hogy a „ti” feladata lenne – a „lelkem” pányvájának eloldásával – „én” és „lelkem” újraegyesítése, vagyis: amennyiben az olvasó a „ti”-be érti bele magát (és ez

számára a legkedvezőbb „énképet” nyújtó változat, amit a vers a kirekesztés/beengedés grammatikára alapozott retorikájával kínál fel csalapinta módon, hiszen ráadásul „mi” opció nem szerepel a versben, ami által az olvasó mindenképpen döntésre kényszerül „ti”, „ők” és az általa a kellemetlen helyzetbe került „lelkem”-mel azonosított „én” között), akkor a kipányvázott mén képét az „én” szimbólumaként olvassa, és ezzel elvágja a szimbólumsort tartó és az azonosítást megakadályozó metonimikus láncot. A vers tehát arra veszi rá az olvasót, hogy elfeledkezzen a vers tulajdonképpeni témájáról szolgáló „lelkem”-ről, és ezzel az „én” szimbólumaként olvasson valamit, ami az „én” szerint nem egyértelműen az.

A *vár fehér asszonya* című versben – az elterjedt véleménnyel szemben – kifejezetten nehéz egy konzisztensen végigvitt szimbólumot (25) kibontani. Annak, hogy első pillantásra úgy tűnik, hogy a „lelkem” és a „vár” azonosítása a részletekben is megvalósul, s ezt a „szemek” és az „ablakok” megfelleltetése bizonyítja, ellentmond többek között a zárójelek használata. Az első versszak két egységre bomlik, amelyek közül az első a „lelkem”-et azonosítja a „vár”-ral, a második – a zárójelben levő – pedig a „két szemem”-ről beszél. Itt a két rész között még nem létesül kapcsolat, ez a második versszakban következik be, amikor az „Ugye, milyen fáradt szemek?” zárójeles kérdése egyrészt visszautal az előző versszakra, másrészt megteremt a kapcsolatot a „két ablak”-kal. Ezt segíti elő egyrészt az, hogy az első versszakban a „szemem” és itt az „ablak” előtt egyaránt ott áll a „két” szó, másrészt pedig az, hogy míg az első versszakban „szemem” szerepelt, addig itt „szemek” – nem birtokszóként, hanem az „ablak”-kal meg egyezően a leírás az „én”-től függetlenedett tárgyaként –, harmadrészt pedig az, hogy a látásra utaló „rámerednek” ige az ablakokra vonatkozik. A negyedik versszak szintén nem mondja ki egyértelműen „szemek” és „ablakok” azonosságát, de közelíti őket egymáshoz, azáltal, hogy most mindkettő többes számba kerül. Ha az olvasó azonosítja a „szemeket” az „ablakokkal”, ok-okozati döntések meghozatalára is kényszerül. Pél-

dául ebben az esetben az utolsó versszak két része közé bekerül egy „mert”, vagy egy „akkor, amikor”: a „bús, nagy szemek” ki-gyúlása a várban járó asszonnyal kerül összefüggésbe. (26) Az olvasó tehát, abban a hitben, hogy átlát a szitán, és hogy ez a fel-adata, végül maga hozza létre azt az azono-sítást, amelyet a vers „előzékenyen” függő-ben hagyott, csak sejtetni engedett, azaz lát-szólag az ellenkező értelmezést is nyitva hagyta. De több meg-oldatlan probléma is marad a versben: úgy tűnik, hogy az „én”-nek szemei megítélé-séhez külső segítségre van szüksége. (27) Er-ről tanúskodik a meg-ismételt „ugye”. Az ablakok leírásakor azonban ilyen igény nem merül fel. Az utolsó versszakban vi-szont már a szemek leírásához sem szük-séges a segítség. Az „én” tehát először csak a „lelkem”-nek megfeleltetett várat és az ablakokat, majd pedig a szemeit is ké-pes lesz kívülről látni, mintha az ablakokra vonatkozó képesség fokozatosan vívódne át a szemekre is, az olvasó szimbólumképző tevékenységével párhuzamosan. Ha ezen a ponton segítségül hívunk más verseket, ahol szemek szerepelnek, azt tapasztalhatjuk, hogy a látás képessége az „én”-nek sokszor mások szemei által adatik meg (*Add nekem a szemeidet; Nem adom vissza*), illetve hogy az „én” tulajdonságai az őt látók látásának függvénye (*A vár fehér asszonyát* közvetle-nül követő *Mert engem szeretsz*ben: „Áldott csodáknak / Tükre a szemed / Mert engem nézett.”) Tehát azzal, hogy az „én” az „ugye” kérdéssel „kiszól” az olvasóhoz, jelzi számá-ra, hogy az képes látni a szemeit, de csak az „én” tükréként, vele egyetértésben, hiszen az

„ugye”, mint látszólagos kérdés, a rá vála-szólag megerősítést, és nem a neki ellentmon-dást implikálja. S ha az előbbieken az olva-só a szemek és az ablakok összekapcsolását sikeresen végrehajtotta, akkor ezzel „én”-t és „lelkem”-et is azonosította egymással, hi-szen már nemcsak a várként megjelenített „lelkem”-et, de az „én”-t is láthatja, és láttat-hatja magával az „én”-nel is. A fehér asszony megjelenése tehát ös-szekapcsolódhat az olvasói tevékenység beléptetésével a vers terébe. A fehér as-szony egyszerre van metonimikus kapcsolatban a „lelkem”-mel (bent van a várban) és a szemekkel (a vers végére összekapcsolt szemekből-ablakok-ból nevet ki), s így példát mutat az olva-sónak abban, hogy az „én”-t és a „lelkem”-et metaforikusan egy-nek lássa, és az olvasó valószínűleg követi is ezt a példát. Ha azon-ban a fehér asszony az „én” szemeiből nevet ki, azt az „én” újfent nem láthatja, csak ak-kor, ha az olvasó te-kintetét kölcsönzi a maga számára. A ver-

A vár fehér asszonya

*A lelkem ódon, babonás vár,
Mohos, gögös és elhagyott.
(A két szemem, ugye, milyen nagy?
És nem ragyog és nem ragyog.)*

*Konganak az elhagyott termek,
A bús falakról rámered
Két nagy, sötét ablak a völgyre.
(Ugye milyen fáradt szemek?)*

*Örökös itt a lélekjárás,
A kripta-illat és a köd.
Árnyak suhognak a sötétben
S elátkozott had nyöszörög.*

*(Csak néha, titkos éji órán
Gyúlnak ki e bús, nagy szemek.)
A fehér asszony jár a várban
S az ablakokon kinevet.*

sen végighúzódo „ki mit láthat” (kívülről, il-letve belülről) problematika abban az eset-ben mutatkozik logikusan megoldhatónak, ha azt feltételezzük, hogy a vers az olvasó szem elé táruló látványt írja le, hiszen az olvasó az, aki mindent láthat. Ez például a har-madik versszakban a vár belülről való leírá-sát is magyarázza, ahol a túlhangsúlyos disz-letek, a kísérteties hangulat elfelejti az ol-vasóval azt, hogy ezt az „én” nem érzékelhe-ti belülről. S a vers előzékenységét, talán a leleplezés vágyát illusztrálja, hogy ebben a versszakban látásról nem esik szó, csak hang- és szageffektusokról. Talán éppen ezért nem jelentett problémát a vers eddigi

olvasataiban ez a kérdés, lévén hogy a vers éppen erre játszik rá, arra, hogy az olvasónak saját szemszögéből nem tűnhet a látvány illogikusnak. A vers tehát arra használja az olvasót, hogy szemek és ablakok, „én” és „lelkem” szimbólummá való összekapcsolásával az „én” tükréként funkcionáljon. Az, hogy a vár például a lovagi kultúrában a meghódítandó terület, a meghódítandó nő szimbóluma, szintén ezt a feltételezést támasztja alá: az „én” az olvasó látását kölcsönözve, az ő szeméből képzett tükör segítségével hódítja meg a várat, a „lelkem”-et, s a benne egyáltalán nem egyértelmű módon nevető asszonyt, akit – annak ellenére, hogy az ki-nevethet a várból, tehát elvben szabadon mozoghat ki és be – a vár lakójává téve odaköt a „lelkem”-hez, azért, hogy a fény szolgáltatásával (28) az olvasó által a „lelkem”-mel azonosított „én”-t tükrözhetővé, tehát láthatóvá tegye – önmaga számára is.

A *fehér lótoszokban* számos olyan elemmel találkozunk, amely már az előbbieken is felmerült. Mégis, úgy tűnik, mintha „én” és „lelkem” viszonyában itt változás állna be, mintha az „én” közvetlenül érintkezne a „lelkem”-mel: „S én érzem, hogy lelkem virágzik.” Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a versnek azokat a mutatóit, amelyek a szituáció, a történetek fiktivitását, meseiségét jelzik; a feltételes módú igealakot („volna”) a „mint” és „mintha” szavakat, a „mese” szó előfordulásait és a mesei elemeket („tündér varázs”, „kacsalábon forgó kastély”). Az így körvonalazódó mesében a „vén”, „bűnös” és „mély” „lelkem” „csodálatos(!)” „forróságából” születnek a lótoszok. A harmadik sor hasonlatában („mint bús mátkák éjjel sírt könnye”) a lótosznak a meleg mellett szükséges nedvesség is megjelenik (a lótosz trópusi vízinövény, a vízililiomra hasonlít), a „mátkák” – akiknek „bús”-sága talán az elhagyottságra utalhat – pedig azt jelzik, hogy a „lelkem” valakihez tartozik. Az előző két vers értelmezésének iránymutatása alapján talán nem tévedés azt feltételezni, hogy ez az „én”-re is utalhat, „én” és „lelkem” „bús” összetartozására, nem-azonosságára.

A versszak végi „tükör” „csúfsága” érdekes momentuma a versnek, hiszen a tükör

magában nemigen lehet csúf, csak az, ami látszik benne. Kérdés, hogy mi tükröződhet a „lelkem” tükrében. Másrészt a „csúfság” arra is vonatkozhat, ami a tükört a „láp”-pal és a „tajtékos víz”-zel kapcsolja össze, hogy tudniillik a víz tükröződése a tajtékok által megszűnik, és a láp sem tükröző felület, hanem átláthatatlan, ahogy a „sáros habok” és az „olvadt ezüst” is. (Ezekben a szóösszetételekben a jelzők változtatják nem-tükrözővé a jelző nélkül tükröző felületeket.) A víz tajtékossága a „mese-madarak” szárnycsapásaival fonódik össze, azaz a mese lehet az, ami egyfelől nem-tükrözővé teszi a vizet, majd pedig az így átláthatatlanná vált felületet átlátszóvá, kristályá teszi. A tükör – amelyet a lótoszok el is takarnak – tehát előbb láppá, majd kristályá alakul, és ily módon mind csúfsága, mind átlátszatlansága megszűnik. Ez azonban a mesében történik így, a mesebeli kastélyban. A vers végén azonban a mese visszaváltozik „valósággá”. Itt hangsúlyozottan a „realitás” területére kerülünk; az „utca-szélvész” a városi teret idézi fel, az „én” visszazökken a mesével szemben álló versbeli valóságba, és ekkor ismét „mindent” „lát” és „tud”, vagyis a mesében nem „lát” és „tud”, hanem érzékel, ott nem látszik a „lelkem” „tükörsege”, ott a „lelkem” átláthatatlan vagy átlátszó, de nem tükör. A vers végén a láp mélye ismét kihül, s eltűnnek a lótoszok, vagyis a „fagyos” tükör-felület ismét előtűnik.

A lótoszok, amelyek a vers elején a „lelkem”-ben nyíltak, a vers közepén magát az „én”-t jelentették („S én pedig forrón, lihegőn / Kedves, szent, tiszta élet vagyok”), oly módon, hogy a metaforikus azonosításban a lótoszok csak körülíródnak, a vers végén pedig az „én” virágaiként jelennek meg. Ha számításba vesszük, hogy a lótosz a különböző kultúrkörökbeli számtalan jelentése (termékenység, élet, alkotás, tisztaság, természetesség, szentség, halottak lelke) mellett tulajdonképpen a par excellence, az önérvényű szimbólum, amely magában egyesíti az általában oppozíciós párokban elképzelt minőségeket (élet/halál, férfi/nő), (29) valamint azt, hogy a trópusokat nevezik a nyelv virágainak is, azt mond-

hatjuk, hogy a lótosz a szimbolikusságot szimbolizálja, azt, ahogyan a szimbolizációs láncolat egymásra épül, ahogyan annak tagjai egyszerre azonosak egymással és következik egymásból. Ezért lehet a lótoszt az „én”-nel azonosítani, és a „lelkem”-ből kinövőnek és az „én” termésének egyaránt tartani. Ha pedig a lótosz az „én” virága, és a „lelkem”-ben nyílik, ez a kettő azonosságát bizonyítja, ezt viszont a mese-reális kettősége felszámolja, viszálytalanul minket annak belátásához, hogy az „én” a „lelkem”-mel való azonosságát különböző szimbólumok közvetítésével próbálja meg megteremteni, de ez éppen a szimbolikusság közvetítő – tükröző – természete miatt nem lehetséges. A lótoszok az „én” virágai, a rá utaló és általa létrehozott szimbólumok, amelyek azonban csak a „lelkem” közvetítésével működhetnek szimbólumként, s csak a versbeli mesében lehetnek azonosak az „én”-nel, a versbeli valóságban nem, mert ott a grammatika ennek az azonosulási folyamatnak ellene dolgozik. A mese kiiktathatja egy pillanatra a grammatikát, ilyenkor „fűrdhetnek” a „lelkem”-ben a „gondolatok”, és burjánozhatnak a lótoszok – a szimbólumok. Ez a szimbolizá-

ciós folyamat azonban újra és újra alázza önmagát, ahogy a *Búgnak a tárnákban* a hegy szimbólumaként megjelenő „lelkem” „gonosz tárnáktól általverten” létezhet csak.

A fehér lótoszok

*Vén, bűnös, mély lelkemből néha
Csodálatos forráság buzog,
Mint bús mátkák éjjel sírt könnye
S íme, kinyílnak hirtelen
Csúf tükrén a fehér lótoszok.*

*Mese-madarak arany-szárnnyal
Verik meg a tajtékos vizet
S én érzem, hogy lelkem virágzik,
Hogy nagy, áldott gyermek vagyok,
Buzgok, vágok, feledek, hiszek.*

*Láp-lelkem mintha kristály volna,
Naiv, szép gyermek-mesék hona
Kacsalábon forgó kastéllyal
És benne minden hófehér,
Tündér-varázs, édes babona.*

*Fehér gondolatok, virágok
Terülnek el. A sáros habok
Mintha olvadt ezüst lennének
S én pedig forrón, lihegőn
Kedves, szent, tiszta élet vagyok.*

*Fehér lótoszok tündökölve
Hajbókolnak a nyári Hold előtt.
Ilyenkor alkony van s fűrdnek
Lelkemben a pillanatok,
Szépségek, tervek, fény-testü nők.*

*S végigborzol egy utca-szélvész
S én mindent megint látok, tudok.
Csikorog a láp fagyos mélye,
Voltak és ismét nincsenek
Virágim, a fehér lótoszok.*

A szimbolikus viszony hordozója (Gadamernél a cserépdarab felmutatója, illetve az elemzett versekben a „lelkem”) metonimikus alapokon álló összekötő kapocs igyekszik lenni a szimbolizált (a vendégség, az „én”) és a szimbolizáló (a cserépdarab, a vár, a mén, a lótoszok) között, azért, hogy az alapvetően metaforikus azonosításon alapuló viszony a két utóbbi között logikailag alátámasztódjon. De – bár e közvetítő nélkül nincsen kapcsolat a két elem között – az, ami csupán logikai támasznak, garanciának igyekszik feltüntetni magát, tulajdonképpen az egész trópus éltető eleme, de nem akar ebben a színben feltűnni, a két másik közötti viszonyt szervesnek és magától értetődőnek akarja láttatni. Grammatikailag/szóhasználatilag a versekben a „lelkem” mint biztos alap jelenik meg, hogy az „én” visszahúzódhasson mögéje, s hogy

úgy tűnjön, a tét a „lelkem” és a „vár”, „lótoszok” stb. viszonya lenne, amely viszony tisztán és egyértelműen, bevallottan metafo-

rikus. Az „én” figuratív viszonylatban csak közvetítők segítségével lehet jelen, ezt azonban feltétlenül lepleznie kell. A szimbólum ezért – az olvasót is bevonni igyekezve saját létrehozásába – úgy tesz, (30) mintha átlátná saját elemeit és a közöttük levő viszonyt, mintha tudna egyszerre beszélni magáról és nem magáról, pedig csupán kiindulási alapjának és létrehozójának, a szimbolizálnak nem-létét mondja el, azt, hogy az „én” bármennyire is úgy akar tenni, mintha a szimbólumtól függetlenül is létezhetne, ez nem igaz, és az „én” ezt tudja is. Mindezen hadműveletek célja annak az illúzióknak a fenntartása, hogy az „én” az őt megjelenítő trópusok előtt és azokon kívül is létezik, vagyis önazonos, ismerős, akinek önazonosságát és ismerősségét a szimbólumképzés révén az olvasó újrafelismeri. A romantikus szubjektumfelfogáson alapuló és a biografikus olvasásmód jó példáját nyújtják annak, ahogyan ezek a hadműveletek elérik céljukat. Ha azonban az ismerősség retorikáját megkérdőjelezzük olvassuk Ady költészetét, talán mégis összekapcsolhatjuk azzal a líra-történeti folyamattal, amely elsősorban az „én” nyelvi szituálhatóságának kérdéseiben érdekelt, és amelynek egy későbbi pontján Petri György egy verse így fogalmaz: „A versen kívül nincsen életem: / a vers vagyok” (*Vagyok, mit érdekelne*).

Menyhért Anna

Jegyzet

- (1) „Hát maga megbolondult, / Hát maga megbolondult, / Hogy mindent kétszer mond, kétszer mond?” – KARINTHY FRIGYES: *Törpe-fejűek*. (Így írtok ti)
 (2) „A fecsegés, ami mindent összenyalóbolhat, nemcsak a helyes megértés feladatától mentesít, hanem kialakítja azt a közömbös értelmességet, amely elől már semmi sincs elzárva. (...) A fecsegésnek nem az a létmódja, hogy *szándékol* valamit valami másnak tüntet fel. ...a fecsegés, amelyben a beszéd tárgyát állítólag megértjük, ennek az állítólagosságnak az alapján minden új kérdezőst és minden vitát visszafog, sajátos módon elnyom és visszavet.” – HEIDEGGER, MARTIN: *Lét és idő*. Bp. 1989, 317–318. old.
 (3) FENYŐ MIKLÓS: *Ady Endre*. Nyugat, 1909. június 1., 515. old. Lásd még például: KÉRI PÁL: *Ady Endre szociális gyökerei*. Nyugat, 1909. június 1., 525. old. „Az ő sírásában tízezrek jajja van benne...”

(4) Bár a szimbólum szó különféle értelmei átszövik egymást, mégis elsősorban a retorikai alakzat értelmében igyekszem használni. Ady „szimbolizmusának” esetében a helyzet még bonyolultabb. Az Ady-szakirodalom nagy része szimbolikusnak tartja Ady költészetét, bár egyetértés nem alakult ki a szimbólumok és a szimbolizmus minemisége tekintetében. Ez magától értetődő és gyümölcsöző is, hiszen az effajta stílus kategóriák, irányzatok nevei saját természetükből következően nem rögzítettek, hiszen bizonyos irodalmi folyamatokkal kölcsönhatásban alakulnak ki, amit tehát „leírunk”, tőlük függetlenül nem „létezik.” Különösen nehéz a szimbolizmus esete, amely használatos szűk értelemben (írói csoport Franciaországban a múlt század nyolcvanas éveiben), általános értelemben (szimbolizmus mint a költészet általános jellemvonása, lényege), s a stílusirányzat értelmében (Baudelaire-tól az 1910-es évek végéig tartó időszakra vonatkozólag.) (Ezekről a kérdésekről lásd: DE MAN, PAUL: *The Double Aspect of Symbolism* = uő: *Romanticism and Contemporary Criticism*. Johns Hopkins UP, 1993, 147–163. old.; WELLEK, RENÉ: *What is Symbolism? = The Symbolic Movement is the Literature of European Languages*. Szerk.: BALAKIAN, ANNA. Bp. 1982, 17–28. old.; KOMLÓS ALADÁR: *A szimbolizmus és a magyar líra*. Bp. 1965.) Ady esetében a helyzetet tovább bonyolítja, hogy a kezdeti szimbolistának tartottság (vö. *Horváth János, Babits*) után az 1945 utáni időszakban ez a kifejezés nem volt használható a hivatalos ideológia számára, s így különféle megoldásokat kellett találni arra, hogy hogyan „tegyék helyre” a „polgári kritika” tévedéseit, úgy, hogy Ady a vezető költő státuszában megmaradjon. (Bóka László szerint ezek a kérdések „harci” kérdések, s érdemes idézni azt a képet, amelyben kifejti, hogy miért van szükség egyértelmű döntésekre: „...e kétértelműség révén a letűnt kor polgári irodalomfelfogása vidáman behajózhat vizeinkre.” – BÓKA LÁSZLÓ: *Ady szimbolizmusa*. Itk. 1954, 126. old.) Király István nem tartja Ady költészetét szimbolistának, a szimbolikuságot pedig a „látomásos allegória” terminusával váltja fel; egyes verselemzéseknél azonban beszél szimbólumokról. Király gondolatmenetének megítélését megnehezíti az, hogy míg egyrészt világos, hogy az „izmusokat” a forradalmiság és a realizmus kedvéért veti el (okfejtése szerint egyrészt a szimbolizmus túl tág kategória ahhoz, hogy Ady leírható legyen vele, másrészt pedig – mivel Ady előtt volt már szimbolizmus a magyar költészetben – Ady újdonságát fedné el ez a kategória: „megkésett szimbolista, provinciális jelenség volt innen nézve csupán Ady Endre” (KIRÁLY ISTVÁN: *Ady Endre I*. Bp. 1972, 260. old.), addig a javasolt terminus – „esztétizáló modernség” – nagyon hasonló ahhoz, amely a mai hermeneutikai alapozottságú korszakolásokban játszik fontos szerepet; s az allegória a szimbólummal szemben való újabban felértékelődésének (Paul de Man) tudatában szintén felmerül az a kérdés, hogy vajon Király döntését tarthatjuk-e pusztán ideológiától vezéreltek. Ugyanakkor egy ilyesfajta terminusváltás a hatástörténet figyelmen kívül hagyását is jelenti, vö.: „Sose szabad lebecsül-

ni azt, amit egy szó mondani képes nekünk. Hiszen a szó a gondolkodás olyan teljesítménye, melyet az már előttünk elvégzett.” – GADAMER, HANS-GEORG: *A szép aktualitása. A művészet mint játék, szimbólum és ünnep.* = uő: *A szép aktualitása.* Bp. 1994, 23. old.

Ady szimbolizmusáról lásd még: KARÁTSON ENDRE: *A magyar költői nyelv megújulása és Ady szimbolizmusa.* = *Mégis győztes, mégis új és magyar.* Szerk.: R. TAKÁCS OLGA. Bp. 1980, 37–48. old.; MARÓT KÁROLY: *Líránk egy fejezetéhez.* Huszadik Század, 1916, 369–390. old.; NÉMETH G. BÉLA: *A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez.* = uő: *Mű és személyiség.* Bp. 1970, 542–582. old.; PÓR PÉTER: *The Symbolist Turn in Endre Ady's Poetry.* = *The Symbolic Movement...*, i. m., 361–379. old.; RÁBA GYÖRGY: *Szimbólum és világnézet; A drámaelvű líra* = uő: *Csönd-herceg és a nikkal számovár.* Bp. 1986, 7–48. old.; TAMÁS ATTILA: *Szeccsziós természetkultusz és forradalmiság egybefonódásai az Ady-lírában.* It., 1993. 1–2. sz., 214–229. old. (5) GADAMER, HANS-GEORG: i. m., 51. old. – Gadamer ebben az írásában kifejtett szimbólumértelmezése sokban különbözik az *Igazság és módszerben* szimbólum és allegória viszonyáról írottaktól, különösen a tekintetben, hogy itt az allegória csak negatív értelemben szerepel. Erről lásd: BONYHAI GÁBOR: *A szimbólumfogalom helye a filozófiai hermeneutikában.* = „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei.* Szerk.: KAPITÁNY ÁGNES–KAPITÁNY GÁBOR. Bp. 1995, 258–268. old.

(6) GADAMER, HANS-GEORG: i. m., 73. old. (7) Gadamer másik példája a platóni gömb alakú lények kettévágásáról, ami miatt „minden ember úgy-szólván töredék”, „kiegészítését keresi” (i. m., 51. old.) talán még nyilvánvalóbbá teszi a cserépdarab és felmutatója közötti viszony tisztázatlanságát, mivel itt megtalálásról nincsen szó, csak keresésről. Érdekes párhuzamot kínálhat Ady *Kocsi-út az éjszakában* című verse, ahol a „Minden Egész eltörött” és a „Minden szerelem darabokban” töredék-tapasztalatát éppen egy gömb alak emlékezet hívja elő: „Milyen csonka ma a Hold.”

(8) A lélek a romantikus és századfordulós líra egyik legfontosabb fogalma és kliséje. Ady lélek-elképzelése az *Új Versektől* kezdve azonban megváltozik, míg első két kötetében valóban főképp a klisészerű használat az uralkodó („Lelkem lett a küzde, szívem lett az álmom” – *Sirasson meg;* „S lelkem borzadva felriad” – *Ősz felé...* „Lelkem kibontja szárnyait” – *Érted;* „Háborgó lelkem már pihenni kezd” – *Temetelenül*), addig az 1906–1909 közti időszakban az egyik legfontosabb szimbólumokban szereplő elem. (9) „Ahogy a reneszánsz természetfelfedező embere ujjongva talál magára a megnyilatkozó mindenségben: úgy bámul el Ady, mikor benéz a maga lelkén keresztül ezer léleknek mély, titkos tavába.” – OLÁH GÁBOR: *Ady Endre új könyve.* Nyugat, 1910. II., 1155. old.

VARGA JÓZSEF: „...a szimbólum (...) mintegy megelevenedett önálló életet élő kép, amely az olva-

só lelkébe vési a mondanivalót.” = *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig.* Bp. 1965, 143. old.

(10) FENYŐ MIKSA: *Ady Endre,* i. m., 519. old.

(11) Vö.: „Ady Endre mítoszai lélekmitoszok”, illetve „Ady a mítikus passzivitás költője: örök elementumok sodrában hánýkódó lélek.” – BALÁZS BÉLA: *Ady Endre mitológiája.* Huszadik Század, 1919. augusztus. (12) AEÖM VII., Bp. 1968, 19. old.

(13) DE MAN, PAUL: *The Double Aspect of Symbolism,* i. m., 147–163. old.

(14) Ez a mondat Ady cikkében idézet Maeterlinck-től, amit Remy de Gourmont idéz. Ady az eredetiben szereplő „látást” „ismerés”-nek fordítja. Vö.: AEÖM VIII., Bp. 1968, 58. és 418–422. old, valamint KARÁTSON ENDRE: *A magyar költői nyelv megújulása...*, i. m., 44. old.

(15) „Énszavaimmal csaljam meg magam, / Melyvolutom gondján törjem víg fejem / És száz alakkal száz vitába törjön / Lelkem, valóm, e dús alakatlan, / Száz hűségű s egyetlen hű a földön.”

(16) KENYERES ZOLTÁN: *Ady Endre.* Bp. 1998, 24–25. old.

(17) Vö.: HORVÁTH JÁNOS: *Ady s a legújabb magyar lyra.* Bp. 1910, 22–23. old.: „...mert tartalma nem megy át az értelem conventionális, egyetemesen érvényes formáin, melyek segítségével közlekedni szoktunk egymással: nem alakul át forma szerinti gondolattá, hanem mint alsóbbrendű, animális életjelenség a maga közvetlenségében ront elő, vak szézzel tágitva, rontva, repesztve ha kell, a beszéd szabályos formáit.”

Ehhez lásd például az 1982-ben bevezetett gimnáziumi irodalomtankönyv Veres András által írott Ady-fejezetét, különösen 227–236. oldalon az *Én-szerep és ars poetica,* valamint a *Szeccsziós-szimbolista látásmód* című részeket (Bp. 1985, 5. kiadás).

(18) „Adynál is, mint Danténál, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba illeszkedésükkel szinte a valósággal egy értékű szövetet alkotnak. Hogy Ady éppen úgy benn él ezekben a szimbólumokban, mint Dante az övéiben, azt legjobban mutatja, hogy nem ejti el őket, vissza-visszatér hozzájuk, nő, gazdagodik, de ugyanaz marad benne ez a szimbólumvilág, elfelejtettnek hitt szimbólumok merülnek fel évek után újra; úgy-hogy (amint Földessy mondja) »egész Ady-koncordanciakötetet lehetne összeállítani« – és kellene –, egy Ady-kulcsot, Ady-lexikont. ...ez a visszatérő és következetesen egy-jelentű szimbólumnyelv, ez az éveken át való pontosság, ez a költőben vasszilárd-sággal megőrzött és meg nem hajló szimbólumvilág... az ilyen költő nyilván nem úgy ír, hogy azonnal és teljesen megérték. A szimbólumokat mintegy bányászni kell, s teljes kibányászásuk gyakran nagy idők műve...” – BABITS MIHÁLY: *Tanulmány Adyról* (1920). = uő: *Esszék és tanulmányok I.* Bp. 1978, 647–675. old.

Babits e gondolatmenete szinte teljes mértékben egybevág azzal, amit Joseph Frank a modern líráról és befogadásáról általában mond: „A modern költészetben tehát az esztétikai forma olyan térlogikán alapul, amely az olvasó nyelvhez való hozzáállásától teljes

átértékelődést kíván. (...) Ahelyett, hogy az olvasásban a szavak és szócsoporthoz ösztönösen és közvetlenül (...) utaljanak az általuk szimbolizált tárgyra vagy eseményekre, és ahelyett, hogy utalásaik sorozatából állítsák össze a jelentést, a modern költészet azt várja olvasóitól, hogy mindaddig függesszék fel az egyes utalások folyamatát, amíg a belső utalások teljes sémája össze nem áll egyetlen egésszé.” FRANK, JOSEPH: *Spatial Form in Modern Literature*, 1945; idézi: SPANOS, WILLIAM V.: *A kör megtörése. A hermeneutika mint fel-tárás. = Testes könyv I. Szerk.: KISS A. A. – KOVÁCS S. – ODO-RICS F.* Szeged 1996, 72. old.

(19) Vö. például: „Irodalmunkban nincs nagy lírai tehetség, aki ennyire szubjektív lírát írt volna. Ez a beszéző én-központúság, szakadatlan önfelmutatása már a kortársak figyelmét is Ady életére terelte. Verseit a legőszintébb önelemzéseként olvasták.” – VARGA JÓZSEF: *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*. Bp. 1965, 141. old.

(20) A köznap szöhasználat és a szerelmi tematikához kapcsolódó kifejezések mellett („csókos”, „asszony”, „párok”, „ütköztetek”, „óra” stb.) a következő összetételekben szerepel például: „csókos”, „valóság”, „Páris”, „ifjú eretnek”, „dalják”, „Ég”, „város”, „lény”, „mező”, „komédia” (az *Új Versek, Vér és Arany, Az Illés szerekén, szeretném, ha szeretnének* ketetekben).

(21) Földessy Gyula idézi Hatvany Lajos véleményét – ellentmondva neki, hiszen ő célkitűzései szerint az „Ady-szövegnek” olyan „hermeneutikáját” (21. old.) készíti el, amely minden verset megmagyaráz –, amelyben hasonló álláspont körvonalazódik: „Hatvany egyik régebbi vitánkban azt állította, hogy aki »a logikus vezérgondolat keresésének tévedésébe esik«, vagy »beleszédül az Ady-keltette asszociációk tömegebe«, arra nézve »az Ady-vers megszűnik önmagában megálló művészi alkotás lenni«, mert »mindenik vers, minden szó belekerget a másikba s nem az eszme- és érzés-tövek egynéhánya, nem a műmegértés és műélvezés, hanem a permutációk és variációk kavargó végtelen nyílik meg előttünk.«” – FÖLDESSY GYULA: *Ady minden titkai. Ady-kommentárok*. Bp. 1949, 20. old.

(22) Vö.: KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Költészet és dialógus. A lírai művek befogadásának kérdéséhez*. Literatura, 1997. 3. sz., 261–265. old.

(23) Ahhoz, hogy a „lelkem” nem egyszerűen a szubjektum lényege, amint feltárul vagy elrejtőzik számára, hanem olyan szimbolikus „énkép”, amely tartalmazza a saját magára vonatkozó kételyeket is, érdekes adalék lehet Adynak egy Földessy Gyula által idézett levele (*Ady első levele Párisból*, 1904. febr. 24.): „Barangolok utcáidon, csodálatos, nagy és szent város, kit csókos vágyakkal akarok néhány mámoros hét óta megközelíteni... Óh, te vagy az én lelkemnek szerelmes nyugtalansága és én benned érzem az éle-

tet, a bolondot, a haszontalant, a szomorút, a szépet... Én a Te bolondod vagyok, Páris... Óh, Páris, Te rejtetted eddig az én lelkemet... Megláttam általad a lelkemet. Be szép volt s be szép lehetett volna. Más-hova plántálva...” – FÖLDESSY GYULA: *Ady minden titkai...*, i. m., 295. old. (kiemelés az eredetiben) (24) HORVÁTH JÁNOS: *Ady s a legújabb magyar lyra*, i. m., 35. old.

(25) Horváth János szerint ez a vers – egyértelműsége miatt – inkább allegorikus, mint szimbolikus, az allegóriának mint „részletezett metaforá”-nak az értelmében, ahogy szerint „a képe minden egyes mozzanatának a jelentés egy-egy határozott mozzanata felel(ne) meg.” – HORVÁTH JÁNOS: *Ady s a legújabb magyar lyra*, i. m., 36. old.

(26) *A Valaki útravált belőlünk* című vers tulajdonképpen így értelmezi *A vár fehér asszonyát*: „Nagy termeink üresen kongnak. / Kölykösen uszók szemünk: / Valaki útravált belőlünk / S nem veszi észre senki más, / Milyen magános férfi-porta / Lett a szemünk, lett a szívünk, / Szemünknek és szívünknek sorsa. / Mert asszony részünk elhagyott.” Ugyanakkor érdekes a többes szám első személy használata, amely esetleg jelentheti az „én” és a „lelkem” szimbolikus viszonyának megváltozását.

(27) Ezt a verset Pete Klára elemezte nemrégiben részletesen, s elemzésében nagyon sok, az enyémmel megegyező kérdés merül fel, bár ő azonosítja az „én”-t a „lelkem”-mel: „A várral való azonosulása révén az »én« beilleszkedik a cím elemeiből már létrejött »tárgyi világ« egységei közé...”, s a szemek-ablakok elkülönülése folytán felmerült problémákat a szubjektum megkettőződésének gondolatával oldja meg. – PETE KLÁRA: *Szimbolikusság: az át-alakulás elmélete*. It., 1994. 1–2. sz., 24. old.

(28) Például Barta János az ablakok/szemek kigyulladását a „fehér asszony fénye”-nek nevezi; szerinte Ady költészetében az asszony-alak két mitikus funkciót tölt be, az egyik a pusztító, démoni, a másik pedig a „fehér asszony, a varázsoldó, a megszabadító (...) *A vár fehér asszonyában* is: az elátkozott hadat, a suhogó árnyakat a fehér asszony fénye üzi el.” – BARTA JÁNOS: *Khiméra asszony serege. Adalékok Ady képzet- és szókincséhez* (1948). = uő: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*. Bp. 1976, 461–462. old.

(29) A lóbusz, amely alakjából következően a szexuális kapcsolatot is megjeleníti, androgün, mindkét nemet magába foglalja, azaz összekapcsolható a Gadamernél említett androgün-szimbólum összefüggéssel.

(30) Vö.: „A symbolum a költő szemérmének takarója. A symbolum az álruhája, amellyel megtéveszti ellenségeit. Megtéveszti őket vele: mert tudja ugyan, hogy bújosdik mögötte valami, de mást keresnek ott, mint a mit a költő elrejt.” – ELEK ARTÚR: *Üldözött symbolumok*. Nyugat, 1908. I., 115. old.